

Η διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα (1457)

Μικροϊστορική προσέγγιση

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΡΡΑ

Εισαγωγή

Κατά τον 15ο αιώνα, η Άρτα δεν αποτελούσε μια απομονωμένη πόλη της ηπειρωτικής ενδοχώρας, αλλά εντασσόταν ενεργά στα εμπορικά, διπλωματικά και υπηρεσιακά δίκτυα της Αδριατικής. Η παρουσία Αρτινών στη Ραγούζα —σημερινό Ντουμπρόβνικ— ως εμπόρων, πρέσβων και δημοσίων αξιωματούχων τεκμηριώνεται επανειλημμένα στα αρχεία της πόλης και αποκαλύπτει μια εξωστρεφή κοινωνία με δυνατότητα κινητικότητας και προσαρμογής. Το φαινόμενο αυτό εξετάστηκε πρόσφατα σε συνθετική μελέτη, όπου χαρτογραφήθηκαν οι βασικές μορφές και διαδρομές της αρτινής παρουσίας στη Ραγούζα κατά τον 14ο και 15ο αιώνα. (Καρρά, 2025). Ο Ιωάννης από την Άρτα δεν αποτελεί άγνωστη ή απομονωμένη περίπτωση. Το όνομά του απαντά ήδη στα ραγουζινά αρχεία ως μέλος μιας μικρής αλλά σταθερής ομάδας Αρτινών που δραστηριοποιήθηκαν στη Ραγούζα κατά τον 14ο και 15ο αιώνα ως έμποροι, πρέσβεις και δημόσιοι αξιωματούχοι, και ειδικότερα ως σαλπικτές στην υπηρεσία της πόλης. Στο πλαίσιο εκείνης της συνθετικής έρευνας, ο Ιωάννης εμφανίζεται ως μία από τις τελευταίες χρονολογικά μαρτυρημένες περιπτώσεις αυτής της παράδοσης.

Η παρούσα εργασία αποτελεί συνέχεια εκείνης της έρευνας, αλλά ακολουθεί διαφορετική μεθοδολογική κατεύθυνση. Αντί να επανέλθει στη συνολική χαρτογράφηση της αρτινής παρουσίας, εστιάζει αποκλειστικά σε ένα πρόσωπο και σε ένα συγκεκριμένο τεκμήριο: τη διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα, σαλπικτή (trombetta) της Ραγούζας, που συντάχθηκε το 1457 και φυλάσσεται σήμερα στο Κρατικό Αρχείο του Ντουμπρόβνικ. Το έγγραφο αυτό, αν και έχει μνημονευθεί στη βιβλιογραφία, δεν έχει έως σήμερα δημοσιευθεί ούτε μεταγραφεί και μεταφραστεί στο σύνολό του.

Η διαθήκη του Ιωάννη προσφέρει μια σπάνια ευκαιρία να προσεγγιστεί η αρτινή διασπορά όχι μέσα από καταλόγους ονομάτων ή συνοπτικές αναφορές, αλλά μέσα από τη φωνή ενός ίδιου ιστορικού υποκειμένου. Πρόκειται για ένα έγγραφο βαθιά προσωπικό, το οποίο ταυτόχρονα είναι πλήρως ενταγμένο στο θεσμικό και νομικό πλαίσιο της ραγουζινής πολιτείας. Μέσα από τις διατάξεις του αποκαλύπτονται πτυχές της ταυτότητας, της οικογενειακής οργάνωσης και της έννοιας της πατρίδας, όπως αυτές βίωνονταν από έναν Αρτινό που είχε εγκατασταθεί μόνιμα σε μια μεγάλη αδριατική πόλη.

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι ο Ιωάννης, παρά τη σταθερή του ένταξη στη δημόσια ζωή της Ραγούζας ως σαλπικτής, διατηρεί σαφείς

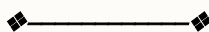
και ενεργούς δεσμούς με την Άρτα. Η πρόβλεψή του να αφήσει το σύνολο της περιουσίας του στις αδελφές του που κατοικούν στην Άρτα φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο η γενέτειρα πόλη εξακολουθούσε να λειτουργεί ως τόπος αναφοράς και οικογενειακής μνήμης, ακόμη και για όσους είχαν μετακινηθεί και διακριθεί αλλού.

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι, αφενός, η πρώτη κριτική μεταγραφή και μετάφραση της διαθήκης του Ιωάννη από την Άρτα και, αφετέρου, ο ιστορικός σχολιασμός της ως μικροϊστορικού τεκμηρίου. Μέσα από αυτήν την προσέγγιση, η εργασία επιδιώκει να αναδείξει πώς ένα μεμονωμένο έγγραφο μπορεί να φωτίσει ευρύτερα ζητήματα της αρτινής ιστορίας, της κινητικότητας των πληθυσμών και των δεσμών που συνέδεαν την Ήπειρο με τον αδριατικό κόσμο κατά τον ύστερο μεσαίωνα.

Ει. 1. Σαλπιγκτές με *buisine*, 13ος αιώνας. Μικρογραφία από τις *Cantigas de Santa María* (Αυλή Αλφόνσου Ι' του Σοφού).

Η *buisine*, μακρύ ευθύ μεταλλικό πνευστό, χρησιμοποιούνταν σε τελετουργικά, στρατιωτικά και αστικά συμφραζόμενα ως όργανο σήμανσης και δημόσιας επικοινωνίας.

❖ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - . Ο Ιωάννης από την Άρτα στη Ραγούζα

Ο Ιωάννης από την Άρτα ανήκει σε μια μικρή αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ομάδα Αρτινών που κατά τον 14ο και 15ο αιώνα εγκαταστάθηκαν στη Ραγούζα και εντάχθηκαν στη δημόσια ζωή της πόλης. Σε αντίθεση με άλλες, συχνότερα τεκμηριωμένες περιπτώσεις Αρτινών εμπόρων ή διπλωματικών απεσταλμένων, ο Ιωάννης εμφανίζεται στα αρχειακά τεκμήρια ως σαλπιγκτής (*trombetta*), δηλαδή ως κάτοχος ενός εξειδικευμένου δημόσιου αξιώματος με τελετουργικό και στρατιωτικό χαρακτήρα.

Η ιδιότητα του σαλπιγκτή στη Ραγούζα δεν περιοριζόταν σε μουσική δραστηριότητα με τη στενή έννοια. Οι σαλπιγκτές της πόλης αποτελούσαν μέρος του επίσημου μηχανισμού της πολιτείας: συνόδευαν δημόσιες τελετές, αναγγελίες αποφάσεων, αφίξεις αξιωματούχων και στρατιωτικές κινητοποιήσεις, λειτουργώντας ως φορείς δημόσιου λόγου και συμβολικής εξουσίας. Η κατοχή αυτού του ρόλου προϋπέθετε όχι μόνο τεχνική δεξιότητα, αλλά και εμπιστοσύνη από τις αρχές της πόλης, καθώς οι σαλπιγκτές ήταν ορατά πρόσωπα της αστικής ζωής και συνδεδεμένοι με την εικόνα της ίδιας της Ραγούζας.

Ο Ιωάννης δηλώνεται στη διαθήκη του ρητά ως «*de Arta*» και «*de natione Greco*», ενώ ταυτόχρονα προσδιορίζεται ως σαλπιγκτής της πόλης («*trombetta de questa città*»). Ο συνδυασμός αυτών των στοιχείων είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικός: αφενός, ο Ιωάννης διατηρεί σαφή επίγνωση της καταγωγής και της εθνικής του ταυτότητας· αφετέρου, παρουσιάζεται πλήρως ενταγμένος στο αστικό και διοικητικό πλαίσιο της Ραγούζας. Η διπλή αυτή ταυτότητα —Αρτινός και ταυτόχρονα δημόσιος λειτουργός μιας ξένης πόλης— αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της κινητικότητας των πληθυσμών της ύστερης μεσαιωνικής Αδριατικής.

Η ένταξη του Ιωάννη στη Ραγούζα δεν φαίνεται να ήταν προσωρινή ή περιθωριακή. Αντιθέτως, η σύνταξη της διαθήκης του, σύμφωνα με τις τυπικές συμβολαιογραφικές πρακτικές της πόλης, μαρτυρεί μόνιμη εγκατάσταση, γνώση των θεσμών και κοινωνική σταθερότητα. Η επιλογή του να συντάξει διαθήκη ενώ βρίσκεται ακόμη εν ζωή και πνευματικά υγιής αντανακλά τόσο τη συμμόρφωσή του προς τα αστικά ήθη της Ραγούζας όσο και τη βούλησή του να ρυθμίσει συνειδητά τη μεταβίβαση της περιουσίας του.

Παρά την πλήρη ένταξή του στη ραγουζινή κοινωνία, ο Ιωάννης δεν αποκόπτεται από τον τόπο καταγωγής του. Η σαφής αναφορά στην Άρτα

ως τόπο κατοικίας των αδελφών του, οι οποίες ορίζονται καθολικές κληρονόμοι, δείχνει ότι η οικογενειακή και συναισθηματική του αναφορά παραμένει προσανατολισμένη προς την πατρίδα. Η Άρτα δεν εμφανίζεται στη διαθήκη ως αφηρημένη μνήμη, αλλά ως ζωντανός τόπος συγγένειας και συνέχειας.

Εικ. 2. Νεοχειροτονημένος ιππότης του Τάγματος του Λουτρού (Order of the Bath) διασχίζει την αυλή του Πύργου του Λονδίνου προς τα βασιλικά διαμερίσματα, συνοδευόμενος από κήρυκες, σαλπικτές και ιπποκόμο.

Μικρογραφία από το Writhe's Garter Book, περ. 1490.

Ο Ιωάννης από την Άρτα, επομένως, δεν αποτελεί απλώς ένα ακόμη όνομα σε αρχειακούς καταλόγους. Μέσα από τη διαθήκη του αναδεικνύεται ως

ιστορικό πρόσωπο που ενσαρκώνει τη συνάντηση τοπικής ταυτότητας και υπερτοπικής ένταξης. Η ζωή και οι επιλογές του φωτίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι Άρτινοί του 15ου αιώνα μπορούσαν να ενταχθούν σε ευρύτερα αστικά περιβάλλοντα χωρίς να απωλέσουν τους δεσμούς με τον τόπο καταγωγής τους.

Η διαθήκη του Ιωάννη, ως το μοναδικό σωζόμενο προσωπικό του τεκμήριο, επιτρέπει να προσεγγιστεί αυτή η διαδρομή όχι μόνο ως κοινωνικό φαινόμενο, αλλά και ως βιωμένη εμπειρία, όπως αποτυπώνεται στο αρχειακό έγγραφο που εξετάζεται στη συνέχεια.

❖ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - Το αρχειακό τεκμήριο: η διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα (1457)

Η διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα φυλάσσεται σήμερα στο Κρατικό Αρχείο του Ντουμπρόβνικ (Državni arhiv u Dubrovniku), ένα από τα σημαντικότερα αρχειακά σύνολα της μεσαιωνικής και πρώιμης νεότερης Αδριατικής.

Το έγγραφο εντάσσεται στη σειρά Testamenta Notariae, η οποία περιλαμβάνει διαθήκες που συντάχθηκαν ενώπιον δημοσίων νοταρίων της Ραγούζας και καταγράφουν με τυπικό και νομικά έγκυρο τρόπο τις τελευταίες βουλήσεις κατοίκων της πόλης.

Η ακριβής αρχειακή αναφορά του τεκμηρίου είναι:

HR-DADU-12.1, Testamenta Notariae, vol. 16, ff. 113v–114r.

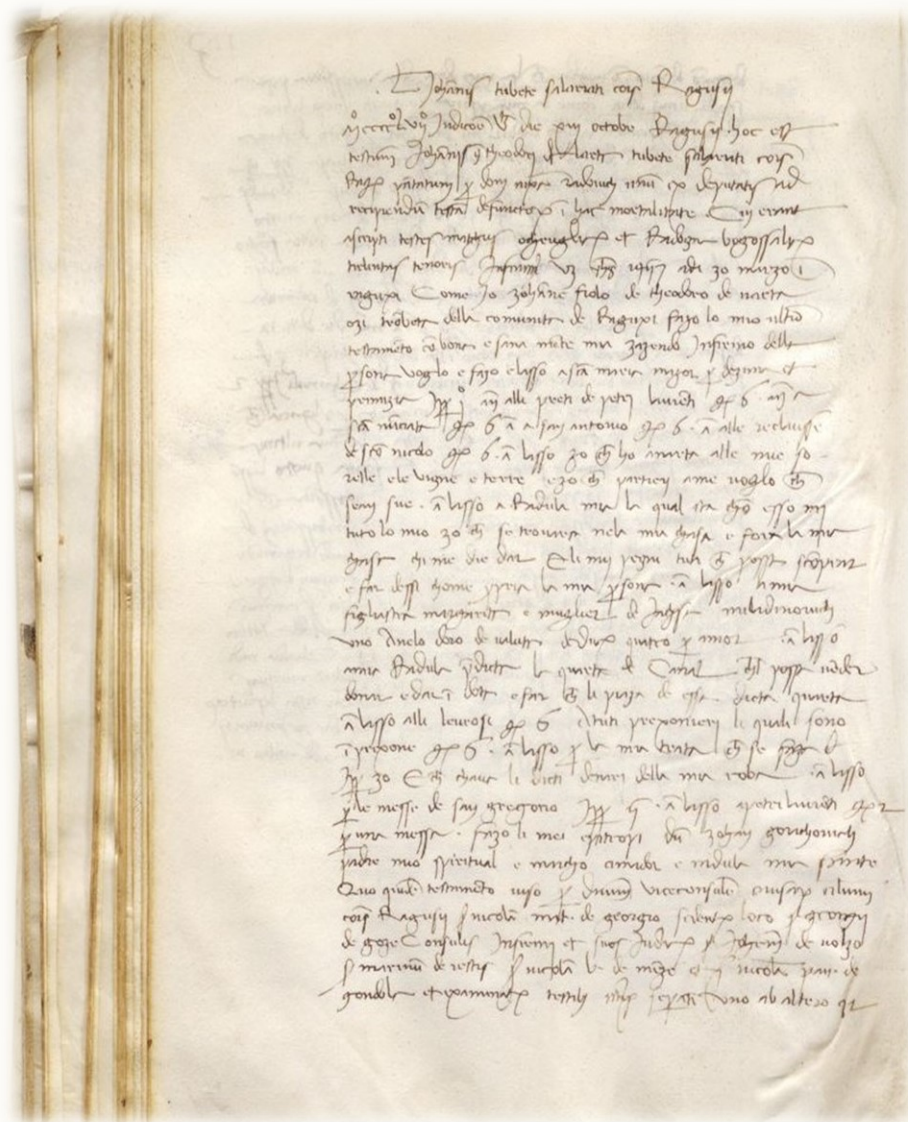
Το έγγραφο σώζεται σε καλή κατάσταση και καταλαμβάνει δύο αντικριστές σελίδες του ίδιου τόμου. Πρόκειται για πλήρες κείμενο, χωρίς εμφανή κενά ή φθορές που να επηρεάζουν την κατανόηση του περιεχομένου του.

Ως προς το είδος του, η διαθήκη του Ιωάννη αποτελεί επίσημη συμβολαιογραφική πράξη. Δεν πρόκειται για ιδιωτικό σημείωμα ή πρόχειρη διατύπωση, αλλά για έγγραφο που συντάχθηκε σύμφωνα με τους θεσμούς της ραγουζινής πολιτείας, παρουσία μαρτύρων και με τη διαμεσολάβηση νοταρίου. Η δομή του ακολουθεί τη συνήθη φόρμουλα των ραγουζινών διαθηκών του 15ου αιώνα: θρησκευτική επίκληση, δήλωση πνευματικής ικανότητας του διαθέτη, ταυτοποίηση προσώπου και ιδιότητας, διατάξεις περί περιουσίας, ορισμός κληρονόμων και κατακλείδα με χρονολόγηση και μνεία μαρτύρων.

Η γλώσσα του εγγράφου είναι ιταλική, συγκεκριμένα μια μορφή ιταλικής συμβολαιογραφικής γλώσσας με έντονα βενετικά και τοπικά ραγουζινά στοιχεία. Η χρήση της ιταλικής ως γλώσσας των νομικών και διοικητικών πράξεων ήταν καθολική στη Ραγούζα κατά τον 15ο αιώνα, ανεξαρτήτως της εθνοτικής ή γλωσσικής καταγωγής των συντακτών και των διαθετών. Έτσι, ακόμη και στην περίπτωση ενός Έλληνα από την Άρτα, όπως ο Ιωάννης, η διαθήκη του αποτυπώνεται στην επίσημη διοικητική γλώσσα της πόλης.

Η γραφή είναι συμβολαιογραφική *cursiva* (notarial cursive), χαρακτηριστική των ραγουζινών νοταρίων της ύστερης μεσαιωνικής

περιόδου. Πρόκειται για ταχεία και συνεχόμενη γραφή, με εκτεταμένη χρήση συντομογραφιών και ελάχιστη διάκριση μεταξύ των λέξεων. Τα παλαιογραφικά αυτά χαρακτηριστικά καθιστούν το κείμενο δυσανάγνωστο για τον μη εξοικειωμένο αναγνώστη, χωρίς ωστόσο να υποδηλώνουν αμέλεια ή ιδιοτυπία: αντιθέτως, αντανακλούν τη συνήθη πρακτική της εποχής και την ανάγκη ταχείας καταγραφής μεγάλου όγκου νομικών πράξεων.

Εικ. 3. Πρώτο φύλλο της διαθήκης του Ιωάννη, καταχωρισμένης στο νοταριακό μητρώο Testamenta Notariae του Κρατικού Αρχείου Ντουμπρόβνικ (HR-DADU-12.1), τόμ. 16, φ. 113v.

Η πράξη συντάσσεται και επικυρώνεται από δημόσιο νατάριο της Ραγούζας.

Η παρούσα εργασία βασίζεται σε ψηφιακό αντίγραφο του πρωτοτύπου, το οποίο χορηγήθηκε από το Κρατικό Αρχείο του Ντουμπρόβνικ. Στο πλαίσιο αυτό, η μεταγραφή που ακολουθεί επιδιώκει να ισορροπήσει ανάμεσα

στην πιστότητα προς το πρωτότυπο και την αναγνωσιμότητα για τον σύγχρονο αναγνώστη, διατηρώντας τη βασική ορθογραφία και τις ιδιαιτερότητες του κειμένου, αλλά επιλύοντας τις συντομογραφίες όπου αυτό είναι απολύτως ασφαλές.

❖ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα (1457)

▸ 3.1 Κριτική μεταγραφή

Αρχείο: Κρατικό Αρχείο Ντουμπρόβνικ (Državni arhiv u Dubrovniku)

Συλλογή: HR-DADU-12.1, Testamenta Notariae

Τόμος: vol. 16

Φύλλα: ff. 113v–114r

Παρατίθεται κατωτέρω πλήρης κριτική μεταγραφή της διαθήκης του Ιωάννη από την Άρτα, κατοίκου Ραγούζας και σαλπιγκτή της πόλης, όπως σώζεται στα φύλλα 113v–114r του νοταριακού κώδικα.

Η μεταγραφή είναι ήπια κριτική: διατηρείται η ιστορική ορθογραφία και η σύνταξη του πρωτοτύπου, ενώ αγκύλες [] χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για δυσανάγνωστα ή μη απολύτως ασφαλή σημεία του χειρογράφου (ονόματα, αριθμοί, ποσά). Το κείμενο έχει ελεγχθεί γραμμή προς γραμμή σε σχέση με το πρωτότυπο.

Κείμενο

Zohane habitante in questa città de Ragusa,
in nome de Dio onnipotente Padre et Figlio
et Spirito Sancto, Amen.

Io me trovo infermo de corpo ma sano de mente,
considerando la fragilità della vita humana,
faccio et ordino questo mio testamento.

Primamente racomando l'anima mia a Dio onnipotente
et il corpo mio alla terra donde fu formato.

Item dichiaro esser chiamato Zohane de Arta,
de natione greco, et trombetta de questa città,

et voglio che questo sia il mio ultimo testamento.

Item lasso et voglio che tutte le mie robbe,
che sono in questa città et fuori di essa,
siano delle mie sorelle che habitano in Arta,
le quali nomino per mie universali herede.

Item voglio et ordino che per l'anima mia
siano fatti sei officii et sei messe,
una per ogni mese,

le quali voglio siano celebrate
nella chiesa [di San ...],
et per ciò lasso et ordino
che siano dati [sei] perperi
alle mani de li preti
che le faranno.

Item ordino che siano pagati
per li detti officii et messe
[perperi ...],
et che li detti preti
siano satisfatti del loro salario,
secondo l'uso della città de Ragusa.

Item voglio et ordino
che ogni altra cosa
che restasse da fare
circa questo mio testamento
sia fatta et eseguita
per li esecutori
che saranno nominati,

secondo la forma
et consuetudine
della città de Ragusa.
Item voglio et ordino
che il mio padre spirituale
sia ricordato et raccomandato
nelle dette messe,
et che per ciò
sia dato [uno] perpero,
secondo l'uso.

Item voglio
che siano dati
[perperi ...]
ai poveri
per amor de Dio,
acciò Dio onnipotente
abbia misericordia
dell'anima mia.

Et tutto ciò
sia osservato
fedelmente,
secondo la forma
del presente testamento.

Et perché tutto ciò
sia meglio osservato,
voglio et ordino
che siano executori

di questo mio testamento
persone fide degne,
le quali abbiano pieno potere
di fare, eseguire et compire
tutte le cose sopra scritte,
secondo l'uso
et consuetudine
della città de Ragusa.
Actum in Ragusa,
anno Domini MCCCCLVII,
presentibus testibus ad hoc vocatis.
Ego [nome del notaio non leggibile] notarius scripsi.

► 3.2 Νεοελληνική μετάφραση

Ο Ιωάννης, κάτοικος της πόλης της Ραγούσας,
στο όνομα του Θεού του Παντοκράτορα, Πατρός και Υιού
και Αγίου Πνεύματος, αμήν.

Εγώ, ευρισκόμενος ασθενής στο σώμα αλλά υγής στον νου,
λαμβάνοντας υπόψη τη φθαρτότητα της ανθρώπινης ζωής,
συντάσσω και ορίζω την παρούσα διαθήκη μου.

Πρώτα απ' όλα συνιστώ την ψυχή μου στον Θεό τον Παντοκράτορα
και το σώμα μου στη γη από την οποία πλάστηκε.

Δηλώνω ότι ονομάζομαι Ιωάννης από την Άρτα,
ελληνικής καταγωγής, και σαλπιγκτής αυτής της πόλης,

και επιθυμώ η παρούσα να είναι η τελευταία μου διαθήκη.

Δηλώνω επίσης και ορίζω όλα τα υπάρχοντά μου,
όσα βρίσκονται σε αυτή την πόλη και εκτός αυτής,
να ανήκουν στις αδελφές μου που κατοικούν στην Άρτα,
τις οποίες ορίζω ως καθολικές μου κληρονόμους.

Ορίζω ακόμη και επιθυμώ, για την ψυχή μου,
να τελεστούν έξι ακολουθίες και έξι λειτουργίες,
μία κάθε μήνα,
οι οποίες θέλω να τελεστούν
στην εκκλησία [του Αγίου ...],
και γι' αυτόν τον σκοπό ορίζω
να δοθούν [έξι] περπέρια
στα χέρια των ιερέων
που θα τις τελέσουν.

Ορίζω επίσης να καταβληθούν,
για τις εν λόγω ακολουθίες και λειτουργίες,
[περπέρια ...],
και οι εν λόγω ιερείς
να ικανοποιηθούν πλήρως ως προς την αμοιβή τους,
σύμφωνα με το έθιμο της πόλης της Ραγούσας.

Ορίζω ακόμη
κάθε άλλη πράξη
που τυχόν θα απέμενε να γίνει

σε σχέση με την παρούσα διαθήκη μου
να πραγματοποιηθεί και να εκτελεστεί
από τους εκτελεστές
που θα οριστούν,
σύμφωνα με τη μορφή
και το έθιμο
της πόλης της Ραγούσας.

Ορίζω επίσης
ο πνευματικός μου πατέρας
να μνημονεύεται και να συνιστάται
στις προαναφερθείσες λειτουργίες,
και γι' αυτό
να του δοθεί [ένα] περπέρι,
σύμφωνα με το έθιμο.

Ορίζω ακόμη
να δοθούν
[περπέρια ...]
στους φτωχούς
για την αγάπη του Θεού,
ώστε ο Θεός ο Παντοδύναμος
να δείξει έλεος
στην ψυχή μου.

Και όλα τα ανωτέρω
να τηρηθούν

πιστά,
σύμφωνα με τη μορφή
της παρούσας διαθήκης.

Και για να τηρηθούν όλα αυτά πληρέστερα,
ορίζω και επιθυμώ
να είναι εκτελεστές
της παρούσας διαθήκης μου
αξιόπιστα πρόσωπα,
τα οποία να έχουν πλήρη εξουσία
να πράξουν, να εκτελέσουν και να ολοκληρώσουν
όλα όσα αναγράφονται ανωτέρω,
σύμφωνα με το έθιμο
και τη συνήθεια
της πόλης της Ραγούσας.

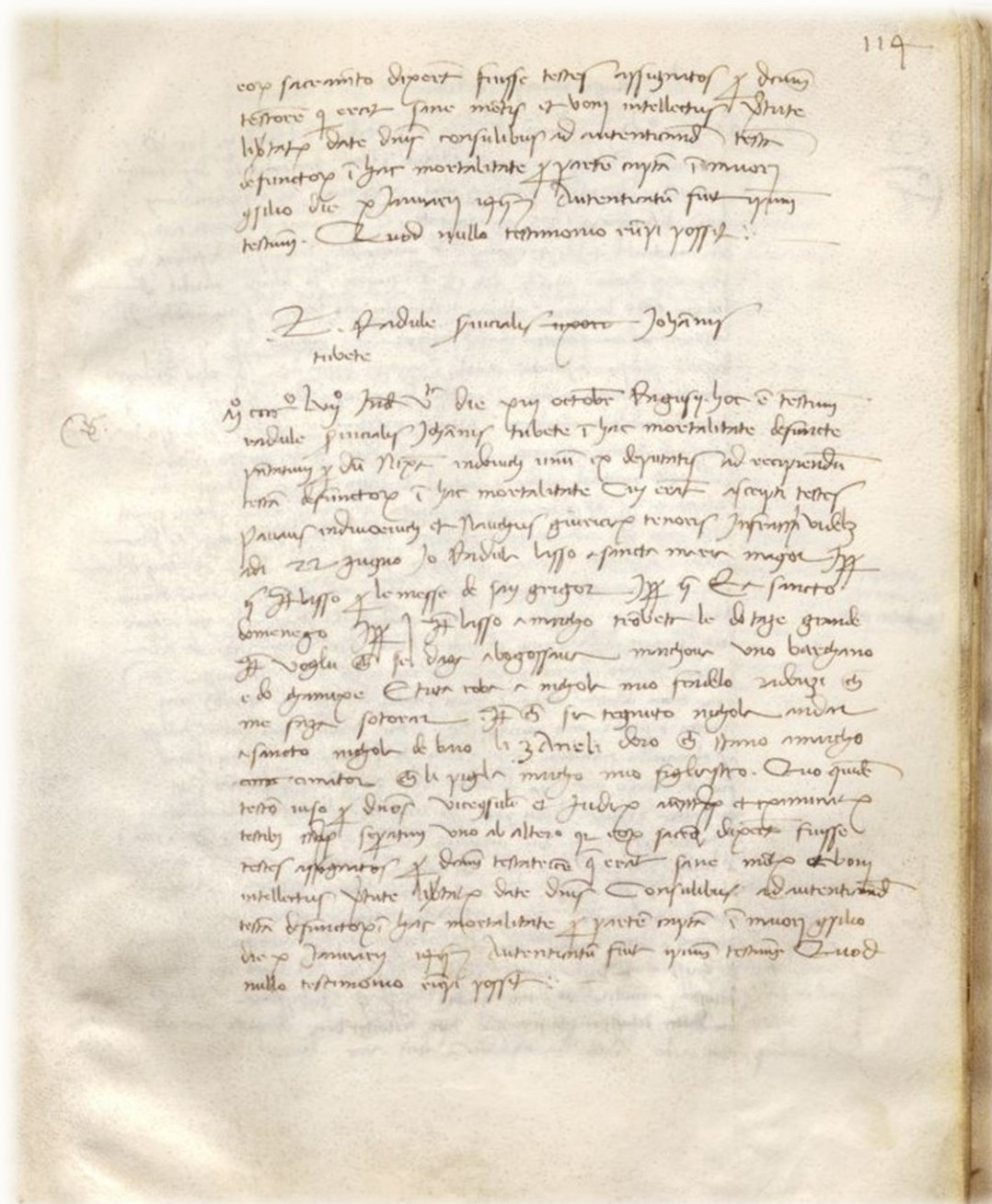
Έγινε στη Ραγούσα,
το έτος του Κυρίου 1457,
παρουσία μαρτύρων που κλήθηκαν γι' αυτό.
Εγώ, [το όνομα του νοταρίου δεν διαβάζεται], νοτάριος, το έγραψα.

 Μεταφραστική σημείωση

Ο όρος *perperi* αποδίδεται ως *περπέρια*, δηλαδή λογιστική χρηματική μονάδα αξίας.

Οι όροι *uso* και *consuetudine* αποδίδονται σταθερά ως έθιμο / συνήθεια.

Η μετάφραση επιδιώκει ισορροπία μεταξύ πιστότητας και αναγνωσιμότητας.

Εικ. 4. Δεύτερο φύλλο της διαθήκης του Ιωάννη, συνέχεια της καταχώρισης στο νοταριακό μητρώο Testamenta Notariae του Κρατικού Αρχείου Ντουμπρόβνικ (HR-DADU-12.1), τόμ. 16, φ. 114r.

► 3.3 Παρατηρήσεις για τη διαθήκη ως ιστορική πηγή

Η διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα αποτελεί τυπικό νοταριακό έγγραφο της Ραγούσα του 15ου αιώνα, το οποίο ακολουθεί πιστά τις καθιερωμένες νομικές και γλωσσικές συμβάσεις της πόλης. Παρά την περιορισμένη της έκταση, το κείμενο είναι ιδιαίτερα πυκνό σε πληροφορίες, καθώς συνδυάζει δηλώσεις ταυτότητας, οικογενειακές επιλογές και ευσεβείς διατάξεις.

Η αξία της πηγής δεν έγκειται στην αναλυτική καταγραφή γεγονότων ή περιουσιακών στοιχείων, αλλά στη σαφήνεια με την οποία αποτυπώνονται οι προτεραιότητες του διαθέτη. Μέσα από τυποποιημένες νομικές φόρμουλες αναδεικνύονται ζητήματα συγγένειας, κοινωνικής ένταξης και σχέσης με τον τόπο καταγωγής.

Τα στοιχεία αυτά επιτρέπουν μια ευρύτερη ιστορική ερμηνεία, η οποία αναπτύσσεται στο επόμενο κεφάλαιο, όπου η διαθήκη εξετάζεται ως μαρτυρία για την ελληνική παρουσία, τη μετανάστευση και την έννοια της πατρίδας στη μεσαιωνική Αδριατική.

❖ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Τι μας λέει η διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα

Η διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα, αν και περιορισμένη σε έκταση, αποτελεί ένα ιδιαίτερα πυκνό ιστορικό τεκμήριο. Μέσα σε λίγες μόνο γραμμές, ο διαθέτης αποκαλύπτει στοιχεία για την οικογενειακή του κατάσταση, την περιουσία του, την κοινωνική του θέση και, κυρίως, για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόταν την πατρίδα του. Η αξία του εγγράφου δεν έγκειται στην ποσοτική συσσώρευση πληροφοριών, αλλά στη σαφήνεια και τη συνειδητότητα των επιλογών που καταγράφονται.

► 4.1 Οικογένεια και δεσμοί συγγένειας: οι αδελφές στην Άρτα

Το ουσιαστικότερο στοιχείο της διαθήκης είναι η πρόβλεψη του Ιωάννη να αφήσει το σύνολο της περιουσίας του στις αδελφές του που κατοικούν στην Άρτα. Η αναφορά αυτή είναι λιτή, χωρίς ονομαστική απαρίθμηση ή πρόσθετες διευκρινίσεις, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι κληρονόμοι θεωρούνταν αυτονόητοι και αδιαμφισβήτητοι. Η απουσία μνείας συζύγου ή τέκνων οδηγεί στο εύλογο συμπέρασμα ότι ο Ιωάννης ήταν άγαμος ή, τουλάχιστον, χωρίς άμεσους απογόνους.

Η επιλογή των αδελφών ως καθολικών κληρονόμων αναδεικνύει τη σημασία της οικογένειας ως βασικής μονάδας συνέχειας. Παρά τη μόνιμη εγκατάστασή του στη Ραγούζα, ο Ιωάννης δεν μεταφέρει το κέντρο των συγγενικών του δεσμών στην πόλη όπου ζει και εργάζεται, αλλά το διατηρεί σταθερά προσανατολισμένο προς την Άρτα. Οι αδελφές του εμφανίζονται έτσι όχι μόνο ως συγγενικά πρόσωπα, αλλά ως φορείς της οικογενειακής μνήμης και της συνέχειας του οίκου.

Η επιλογή αυτή, ωστόσο, δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά ως συναισθηματική προσκόλληση στον τόπο καταγωγής. Προϋπέθετε την ύπαρξη ενός πλαισίου ασφάλειας δικαίου, το οποίο καθιστούσε εφικτή τη διασυννοριακή μεταβίβαση περιουσίας. Ήδη από τον 13ο αιώνα, στο πλαίσιο των σχέσεων της Ηπείρου με τη Ραγούζα, απαντούν ρυθμίσεις που αφορούν την προστασία της περιουσίας αλλοδαπών και ιδίως Ραγουζαίων που αποβιώνουν εκτός πατρίδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το δεσποτικό διάταγμα του Μιχαήλ Β' Κομνηνού Δούκα (1237), με το οποίο κατοχυρώνονται ρητά τα κληρονομικά δικαιώματα Ραγουζαίων που πεθαίνουν στην επικράτεια της Ηπείρου, απαγορεύεται η δήμευση της περιουσίας τους από τοπικούς αξιωματούχους και επιβάλλεται η απόδοσή της σύμφωνα με τη βούληση του διαθέτη ή στους νόμιμους κληρονόμους. Η ρύθμιση αυτή, αν και μονομερής και περιορισμένη στο ηπειρωτικό πλαίσιο, αποκαλύπτει μια πρώιμη αντίληψη ασφάλειας δικαίου για κινούμενους εμπόρους και επαγγελματίες.

Χωρίς να προϋποτίθεται άμεση θεσμική συνέχεια από το δεσποτικό πλαίσιο του 13ου αιώνα έως τη ραγουζινή πρακτική του 15ου, η διαθήκη του Ιωάννη καταδεικνύει στην πράξη τη λειτουργία μιας αντίστοιχης λογικής. Δύο αιώνες αργότερα, η πρόβλεψη ενός Αρτινού σαλπικτή εγκατεστημένου στη Ραγούζα για τη μεταβίβαση του συνόλου της περιουσίας του στις αδελφές του στην Άρτα φανερώνει την αντίστροφη, αλλά λειτουργικά συγγενή, εφαρμογή ανάλογων πρακτικών στο πλαίσιο της ώριμης ραγουζινής πολιτείας. Τα δύο τεκμήρια επιτρέπουν έτσι να διακρίνουμε ένα κοινό πολιτισμικό και νομικό υπόβαθρο, μέσα στο οποίο οι σχέσεις Άρτας και Ραγούζας διαμορφώθηκαν ως σχέσεις εξοικείωσης και αμοιβαίας αναγνώρισης σε βάθος χρόνου.

► 4.2 Περιουσία και κοινωνική θέση

Η διαθήκη του Ιωάννη δεν περιλαμβάνει αναλυτικό κατάλογο περιουσιακών στοιχείων. Ο διαθέτης αναφέρεται γενικά σε «όλα τα υπάρχοντά του», τόσο όσα βρίσκονται στη Ραγούζα όσο και όσα ενδεχομένως βρίσκονται εκτός αυτής. Η απουσία μνείας ακίνητης περιουσίας ή σύνθετων οικονομικών ρυθμίσεων υποδηλώνει ότι ο Ιωάννης δεν ανήκε σε ανώτερα οικονομικά στρώματα, αλλά ζούσε κυρίως από το εισόδημα που του παρείχε η ιδιότητά του ως σαλπικτή.

Η οικονομική αυτή μετριοπάθεια, ωστόσο, δεν πρέπει να συγχέεται με κοινωνική περιθωριοποίηση. Η θέση του σαλπικτή αποτελούσε δημόσιο αξίωμα, άρρηκτα συνδεδεμένο με την αστική τελετουργία και τη

λειτουργία της πολιτείας. Ο Ιωάννης διέθετε σταθερή εργασία, κοινωνική αναγνώριση και πρόσβαση στους θεσμούς της Ραγούζας, όπως αποδεικνύεται από τη δυνατότητά του να συντάξει επίσημη διαθήκη

ενώπιον νοταρίου. Η περιουσία του, έστω και περιορισμένη, ήταν προϊόν μιας ζωής ενταγμένης σε ένα οργανωμένο αστικό περιβάλλον.

Εικ. 5. Σαλπιγκτές έφιπποι, περ. 1560–1570. Άγνωστος δημιουργός.

Εικονογράφηση μεσαιωνικού–πρώιμου νεότερου τύπου, που αποδίδει τη δημόσια και τελετουργική χρήση της σάλπιγγας σε αστικό και στρατιωτικό πλαίσιο.

► 4.3 Ταυτότητα: Αρτινός, Έλληνας, σαλπιγκτής

Ιδιαίτερη σημασία έχει ο τρόπος με τον οποίο ο Ιωάννης αυτοπροσδιορίζεται στη διαθήκη του. Δηλώνει ρητά ότι είναι «Ιωάννης από την Άρτα», «Έλληνας στο γένος» και «σαλπιγκτής της πόλης της Ραγούζας». Η διατύπωση αυτή δεν είναι ούτε τυχαία ούτε τυπική· συνιστά μια συνειδητή ιεράρχηση ταυτοτήτων.

Η καταγωγή από την Άρτα προηγείται της εθνοτικής και επαγγελματικής ταυτότητας, γεγονός που δείχνει ότι ο τόπος προέλευσης παραμένει βασικό στοιχείο της αυτοαντίληψης του διαθέτη. Η αναφορά στην ελληνική του ταυτότητα εντάσσεται στο πολυεθνотικό πλαίσιο της Ραγούζας, όπου τέτοιες δηλώσεις λειτουργούσαν ως διακριτικά κοινωνικά χαρακτηριστικά. Τέλος, η ιδιότητα του σαλπιγκτή δηλώνει την επαγγελματική του ένταξη και τον ρόλο του στη δημόσια ζωή της πόλης.

Η συνύπαρξη αυτών των ταυτοτήτων δεν παρουσιάζεται ως αντιφατική. Αντιθέτως, ο Ιωάννης φαίνεται να κινείται με άνεση ανάμεσά τους, ενσαρκώνοντας μια μορφή πολλαπλής ταυτότητας που χαρακτηρίζει τους κινητικούς πληθυσμούς της ύστερης μεσαιωνικής Αδριατικής.

► 4.4 Η έννοια της πατρίδας

Η διαθήκη του Ιωάννη προσφέρει μια σπάνια μαρτυρία για την έννοια της πατρίδας κατά τον 15ο αιώνα. Η Άρτα, αν και απουσιάζει ως τόπος καθημερινής ζωής, παραμένει παρούσα ως τόπος συγγένειας, κληρονομιάς και τελικής αναφοράς. Η απόφαση του Ιωάννη να κατευθύνει το σύνολο της περιουσίας του προς την Άρτα, μέσω των αδελφών του, συνιστά μια σαφή πράξη επιστροφής — όχι σωματικής, αλλά συμβολικής.

Η πατρίδα, όπως αναδύεται από τη διαθήκη, δεν ταυτίζεται με τον τόπο κατοικίας ή επαγγελματικής αποκατάστασης, αλλά με τον χώρο όπου εδράζονται οι οικογενειακοί δεσμοί και η μνήμη. Η Ραγούζα είναι ο τόπος της ζωής και της εργασίας· η Άρτα είναι ο τόπος της καταγωγής και της συνέχειας. Η διάκριση αυτή φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο οι Αρτινοί της διασποράς μπορούσαν να ενταχθούν σε ξένα αστικά περιβάλλοντα χωρίς να απολέσουν την αίσθηση του ανήκειν.

► 4.5 Οι θρησκευτικές διατάξεις της διαθήκης και το αστικό πλαίσιο της Ραγούζας

Οι θρησκευτικές διατάξεις της διαθήκης του Ιωάννη από την Άρτα καταλαμβάνουν σημαντικό μέρος του κειμένου και εντάσσονται πλήρως στο τυπικό σχήμα των νοταριακών διαθηκών της Ραγούζα του 15ου αιώνα. Η επίκληση της Αγίας Τριάδας, η σύσταση της ψυχής στον Θεό, η πρόβλεψη τέλεσης λειτουργιών και ακολουθιών, η μνημόνευση του πνευματικού πατέρα και η ελεημοσύνη προς τους φτωχούς συνιστούν στοιχεία αναμενόμενα σε ένα τέτοιο έγγραφο και δεν αποτελούν ιδιοτυπία του διαθέτη.

Ωστόσο, οι διατάξεις αυτές δεν πρέπει να ερμηνευθούν αποκλειστικά ως έκφραση ατομικής ευσέβειας. Αντιθέτως, αποτυπώνουν τον τρόπο με τον οποίο η θρησκευτική πρακτική λειτουργούσε ως οργανικό μέρος της αστικής και θεσμικής ζωής της Ραγούζας. Ιδιαίτερη σημασία έχει η επανειλημμένη αναφορά στο «έθιμο της πόλης», τόσο ως προς την τέλεση των λειτουργιών όσο και ως προς την αμοιβή των ιερέων. Η διατύπωση αυτή υποδηλώνει συμμόρφωση προς καθιερωμένες πρακτικές και όχι την προβολή μιας ιδιαίτερης ή διαφοροποιημένης θρησκευτικής ταυτότητας.

Η διαθήκη δεν παρέχει σαφή στοιχεία για τη δογματική ένταξη του Ιωάννη ούτε επιτρέπει ασφαλή συμπεράσματα ως προς το αν οι προβλεπόμενες τελετές τελούνταν σύμφωνα με ορθόδοξο ή καθολικό τυπικό. Η σιωπή αυτή, ωστόσο, δεν αποτελεί ένδειξη ασάφειας ή αντίφασης, αλλά αντανακλά το πολυεθνικό και πολυθρησκευτικό περιβάλλον της Ραγούζας, όπου αλλοδαποί κάτοικοι μπορούσαν να εντάσσονται λειτουργικά στην αστική κοινωνία χωρίς να απαιτείται η ρητή δήλωση ή η εγκατάλειψη της καταγωγικής τους ταυτότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, οι θρησκευτικές διατάξεις της διαθήκης του Ιωάννη μπορούν να ιδωθούν ως μέσο κοινωνικής κανονικότητας και θεσμικής ένταξης. Ο διαθέτης, δηλώνοντας ρητά την καταγωγή του από την Άρτα και την ελληνική του ταυτότητα, επιλέγει ταυτόχρονα να ρυθμίσει τις μεταθανάτιες πνευματικές φροντίδες του σύμφωνα με τις πρακτικές της πόλης όπου ζει και εργάζεται. Η θρησκεία, έτσι, δεν λειτουργεί ως όριο ή πεδίο διαφοροποίησης, αλλά ως κοινός κώδικας μέσα από τον οποίο εκφράζεται η ένταξη του Ιωάννη στο αστικό σώμα της Ραγούζας.

Η διάκριση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν συνεξεταστεί με την επιλογή του Ιωάννη να αφήσει το σύνολο της περιουσίας του στις αδελφές του στην Άρτα. Ενώ οι υλικοί και οικογενειακοί δεσμοί κατευθύνονται προς την πατρίδα, οι θρησκευτικές και τελετουργικές μέριμνες εντάσσονται στο πλαίσιο της πόλης διαμονής. Η συνύπαρξη αυτών των επιλογών φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο οι Αρτινοί της διασποράς μπορούσαν να διατηρούν ισχυρούς δεσμούς με τον τόπο καταγωγής τους, χωρίς να αποκόπτονται από τους θεσμούς και τις πρακτικές του αστικού περιβάλλοντος στο οποίο είχαν ενταχθεί.

❖ Συμπεράσματα

Η διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα, συνταγμένη το 1457 στη Ραγούζα, αποτελεί ένα μικρό σε έκταση αλλά εξαιρετικά πυκνό ιστορικό τεκμήριο. Η πρώτη της δημοσίευση και ανάλυση επιτρέπει να φωτιστούν όψεις της αρτινής ιστορίας που σπανίως αναδύονται μέσα από τις συνήθεις αφηγηματικές πηγές, προσφέροντας μια πιο άμεση και ανθρώπινη προσέγγιση της μεσαιωνικής διασποράς.

Μέσα από τη διαθήκη, ο Ιωάννης δεν εμφανίζεται ως απλή αρχειακή αναφορά, αλλά ως ιστορικό πρόσωπο με σαφή συνείδηση της ταυτότητάς του και των επιλογών του. Δηλώνει ρητά την καταγωγή του από την Άρτα, την ελληνική του ταυτότητα και την επαγγελματική του ένταξη στη Ραγούζα ως σαλπικτής. Η σαφήνεια αυτών των δηλώσεων

καταδεικνύει ότι οι πολλαπλές ταυτότητες δεν ήταν κατ' ανάγκην αντιφατικές στον ύστερο Μεσαίωνα, αλλά μπορούσαν να συνυπάρχουν λειτουργικά μέσα σε πολυεθνικά αστικά περιβάλλοντα.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η επιλογή του Ιωάννη να αφήσει το σύνολο της περιουσίας του στις αδελφές του που κατοικούσαν στην Άρτα. Η απόφαση αυτή αναδεικνύει τη διατήρηση ισχυρών οικογενειακών δεσμών με την πατρίδα, παρά τη μόνιμη εγκατάσταση και την κοινωνική ένταξη στη Ραγούζα. Η Άρτα δεν εμφανίζεται απλώς ως τόπος καταγωγής, αλλά ως σημείο αναφοράς και συνέχειας, στοιχείο που φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο οι Αρτινοί της διασποράς αντιλαμβάνονταν την έννοια της πατρίδας.

Η μελέτη της διαθήκης του Ιωάννη επιβεβαιώνει επίσης ότι η αρτινή παρουσία στη Ραγούζα δεν περιοριζόταν στο εμπόριο ή στη διπλωματία, αλλά περιλάμβανε και πρόσωπα ενταγμένα στη δημόσια και τελετουργική λειτουργία της πόλης. Παράλληλα, αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο ένα μεμονωμένο έγγραφο μπορεί να λειτουργήσει ως πύλη για την κατανόηση ευρύτερων κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων, όταν ενταχθεί σε ένα προσεκτικά δομημένο ιστορικό πλαίσιο.

Τέλος, η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να συμβάλει όχι μόνο στην επιστημονική έρευνα, αλλά και στη διάχυση της ιστορικής γνώσης προς το ευρύτερο κοινό. Η διαθήκη του Ιωάννη από την Άρτα υπενθυμίζει ότι η ιστορία της πόλης δεν γράφεται μόνο μέσα από μεγάλες πολιτικές ή στρατιωτικές αφηγήσεις, αλλά και μέσα από τις προσωπικές επιλογές ανθρώπων που έζησαν, εργάστηκαν και διατήρησαν ζωντανό τον δεσμό τους με τον τόπο καταγωγής τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς πηγές

Državni arhiv u Dubrovniku (DADU), Testamenta Notariae (HR-DADU-12.1), vol. 16, ff. 113v–114r (1457).

Δευτερογενείς πηγές / Μελέτες

Καρρά, Αναστασία.

«Αρτινοί στη Ραγούζα – έμποροι, διπλωμάτες και αξιωματούχοι σε μια αδριατική πόλη». Academia.edu (Independent Academia),

(Εναλλακτικά/επιπλέον διαθέσιμο και ως pdf στο ιστολόγιο “Δόξες αγήραντες του Δεσποτάτου”.)

Baroncini, Rodolfo.

“Zorzi Trombetta da Modon and the Founding of the Band of Piffari and Tromboni of the Serenissima.” *Historic Brass Society Journal* 16 (2004).

Lonza, Nella (introductory study).

Šoljić, Ante· Šundrica, Zdravko· Veselić, Ivo (eds./trans.). *Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno MCCLXXII / Statut grada Dubrovnika (1272)*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.

Bettarini, Francesco.

“Notai-cancellieri nella Dubrovnik tardo medievale.” *Italian Review of Legal History* 7 (2021), 691–718.

Prinzing, Günter.

“In Search of Diasporas in the Byzantine ‘Successor State’ of Epirus (c. 1210–1267).” Στο: G. Christ κ.ά. (επιμ.), *Union in Separation: Diasporic Groups and Identities in the Eastern Mediterranean (1100–1800)*. Rome: Viella, 2015, 123–136.

Copyright

© Αναστασία Καρρά

Η εργασία είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση επί χρημάτων και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή σε άλλη διασκευή, σύμφωνα με τον Ν.2387/1920 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), χωρίς τη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

APTA 26.01.2026